

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ
“ҲИСОБ ВА АУДИТ” ФАКУЛЬТЕТИ**

РЕФЕРАТ

**Мавзу: АУДИТОР ИШИНИНГ СИФАТИНИ НАЗОРАТ
ҚИЛИШ**

**Бажарди:ҲБА-60 Абдумаликов А.
Қабул қилди:Хайдаров А.**

ТОШКЕНТ 2017

Режа:

Кириш

- 1. Аудиторлик фаолиятининг моҳияти, мақсади ва вазифалари.**
- 2. Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш.**
- 3. Аудитор ахлоқи (этикаси).**

Хулоса ва таклифлар

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Кириш

Мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодиётни шаклантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислоҳотлар бугунги кунда ўзининг натижаларини намоён этмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичидаги иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг сишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи хўжалик ююртувчи субектларнинг пул маблағлардан оқилона фойдаланиши ва молиявий мустаҳкамланиши орқали сезиларли даражада ҳамда мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислом Каримов томонидан ижтимоий-иктисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислоҳотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўлларининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва мэрраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди¹.

Хозирги даврда дунё мамлакатлари ижтимоий-иктисодий таракқиёти ўзининг маъно-мазмуни жиҳатидан олдинги босқичлардан кескин фарқ қиласи. Бунда энг асосий ва муҳим жиҳат – миллий иқтисодиётларнинг тобора интеграциялашуви ва глобаллашувининг кучайиб боришидир. Айни пайтда бу жараёнлар халқаро майдондаги рақобатнинг ҳам кескинлашувига, ҳар бир мамлакатнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги ўз мавқеини мустаҳкамлаш учун курашининг кучайишига ҳам таъсир кўрсатади.

Бирок, ўз ўрнида таъкидлаш лозимки, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашув ва глобаллашувининг ижобий томонлари билан бир қаторда маълум зиддиятли жиҳатлари ҳам мавжуд. Жумладан, турли мамлакатлардаги иқтисодий ривожланишнинг бир текисда бормаслиги, яъни корхона, ташкилотларда молиявий маблағлардан унумли фодаланилмаганлиги, турли фаолиятдан олинган пул маблағларни нотўғри сарфланиши, халқаро валюта кредит муносабатларининг бухгалтерия ҳисобида аниқ таҳлил натижасида акс эттирилмаганлиги дунё мамлакатлари ўртасида ижтимоий-иктисодий ривожланиш жиҳатидан тафовутлар жаҳон хўжалигининг яхлит тизим сифатида барқарор ривожланишига тўсқинлик қиласи. Шунингдек, мазкур жараёнларининг яна бир хусусиятли жиҳати – жаҳоннинг бир мамлакатида рўй бераётган ижтимоий-иктисодий ларзаларнинг муқаррар равишда бошқа мамлакатларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши ҳисобланади. Жаҳон ҳамжамияти бугунги кунда бошидан кечираётган молиявий инқироз ҳам айнан шу маънода глобаллашув жараёнларининг салбий оқибати сифатида намоён бўлади.

Шунга кўра, биз мамлакатимиз ижтимоий-иктисодий ривожланишининг

¹ «Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» ТДИУ, ўкув қўлланма, “Иқтисодиёт” 2009 й.

жорий ва истиқболдаги чора-тадбирларини белгилашда жаҳон молиявий инқирози оқибатларининг таъсирини ҳар томонлама ҳисобга олишимиз, иқтисодий ривожланиш дастурларини ушбу жараёнлар таъсири нуқтаи-назаридан шакллантиришимиз ва уларни изчил амалга оширишимиз тақозо этилади. Бу борадаги чора-тадбирлар Президентимиз И.Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари²» номли асарларида кенг ва батафсил баён қилиб берилган. Ушбу битирув малакавий ишимизда келтирилган жумлаларни таҳлил қилиш орқали шуни такидалшимиз мумкинки молиявий фаолиятдан олинган пул маблағлари ҳисобини тўғри ташкил қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш жаҳон молиявий-иктисодий инқирозининг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш шакллари, келиб чиқиш сабаблари, унинг Ўзбекистон иқтисодиётига таъсири, мазкур инқироз оқибатларини олдини олиш ва юмшатишга асос бўлган омиллар баён қилиб берилган. Шунингдек, мамлакатимиз хўжалик субъектларида молиявий фаолиятдан олинган пул маблағлар ҳисобини тўғри ташкил қилиниши ва амалий таҳлил қилиш натижасида уларнинг молиявий фаолиятини янада мустахкамлаш чора тадбирлари битирув малакавий ишимизнинг долзарблигини белгилаб беради.

1. Аудиторлик фаолиятининг моҳияти, мақсади ва вазифалари.

Ҳар қандай тушунча, айниқса илмий атама ўзининг моҳиятини ифодаловчи таърифига эга бўлиши лозим.

Аудиторлик фаолиятининг таърифи ўзининг тарихий тараққиёт йўлида турли манбаларда турлича баён қилинган. Масалан, профессор М. М. Тўлахўжаеванинг «Ўзбекистон Республикасида Молиявий назорат тизими» номли китобида аудитга қуйидагича таъриф берилган:

«аудит – бу мустақил малакали мутахассислар томонидан корхонанинг молиявий ҳисботини ёки у билан боғлиқ молиявий ахборотни ушбу ҳисбот ёки ахборотнинг қонун ва бошқа норматив ҳужжатларга мувофиқлик даражаси тўғриси-да хulosा чиқариш мақсадида тадқиқ этилишидир».

Аудиторлик фаолияти ва аудиторлик касбининг таърифи Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги қонунида қуйидагича келтирилган:

Аудиторлик фаолияти деганда аудиторлик ташкилотларининг аудиторлик текширувларини ўтказиш ва ушбу қонун-нинг 17-моддасида назарда тутилган профессионал хизматлар кўрсатиш борасидаги тадбиркорлик фаолияти тушунилади. (3)

Биринчи таърифда аудитнинг тафсилоти кенг баён этилган бўлса, сўнгисида аудиторлик фаолияти текширув ўтказиш жараёни бўлишидан ташқари профессионал хизмат кўрсатиш билан боғлиқ тадбиркорлик фаолияти эканлиги ҳам таъкидланган.

² Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. – Т.: Ўзбекистон, 2009й.

Ўзбекистонда давлат ҳоқимияти ва бошқаруви органларига аудиторлик фаолиятини амалга ошириш қонун билан тақиқланган.

Аудитор – аудитор малака сертификатига эга бўлган жисмоний шахсдир.

Агар аудитор аудиторлик ташкилотининг штатида турган бўлса ёки аудиторлик ташкилоти у билан фуқаролик-хукуқий тусдаги шартнома тузган бўлса, у аудиторлик текшируви ўтказишга жалб этилиши мумкин.

Аудитор аудиторлик текширувини сифатсиз ўтказганлиги, тижорат сирини ошкор этганлиги ҳамда бошқа ҳатти-ҳаракат-лари оқибатида аудиторлик ташкилотига зарар етказганлиги учун қонун хужжатларига мувофиқ аудиторлик ташкилоти олдида жавобгар бўлади (3).

Шунингдек, Қонуннинг 4-моддасига мувофиқ «аудитор ёрдамчиси аудитор малака сертификатига эга бўлмаган ва аудиторлик ҳисоботида, аудиторлик хулосасида, аудиторнинг эксперт хулосасида ҳамда аудиторлик текширувини ўтказиш билан боғлиқ бўлган бошқа расмий хужжатда имзо чекиши хукуқига эга бўлмаган тарзда аудиторнинг топшириғига биноан аудиторлик текшируvida иштирок этаётган жисмоний шахсдир».

Аудитор ёрдамчисининг меҳнат шартлари қонун хужжат-ларида қайд этилган тартибда тузилган меҳнат шартномаси билан белгиланади.

Аудиторлик текширувини амалга оширишда олинган маълумотларни ошкор этмаслик мажбурияти аудиторнинг ёрдамчисига нисбатан тадбиқ этилади.

Аудиторнинг ёрдамчиси сифатида ишланган вақт аудитор малака сертификатини олиш учун зарур бўладиган иш стажига қўшилади.

Ўзбекистонда аудиторлик фаолияти мустақил юридик шахс хукуқига эга аудиторлик ташкилотлари томонидан амалга оширилади. Қонунга кўра аудиторлик ташкилоти аудиторлик фаолиятини амалга ошириш лицензиясига эга бўлган юридик шахсдир.

Аудиторлик фаолиятининг мақсад ва вазифалари тавсифидан келиб чиқиб, уни қўйидагича таснифлаш мумкин.

○ Мажбурий аудиторлик текшируви ○ Ташаббус тарзидаги аудиторлик текшируви ○ Назорат килувчи ёки хуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ташаббусига кўра ўтказиладиган аудиторлик текшируви	○ бухгалтерия ҳисобини йўлга кўйиш, қайта тиклаш ва юритиш; ○ молиявий ҳисоботни тузиш; ○ миллий молиявий ҳисоботни бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартларига ўтказиш; ○ хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш; ○ бухгалтерия ҳисоби, солиқ солиш, режалаштириш, менеджмент ва молия-хўжалик фаолиятининг бошқа масалалари юзасидан консалтинг хизмати; ○ аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларида назарда тутилган бошқа профессионал хизматлар

Ҳисбот маълумотларининг ишончлилигини, биринчи навбатда, бухгалтерия баланси (1-шакл), молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисбот (2-шакл), шунингдек бошқа ҳисбот-ларнинг ишончлилиги ва унда келтирилган маълумотларнинг ҳаққонийлигини тасдиқлаш (ёки тасдиқламаслик) аудиторлик хизматининг энг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Таъкидлаш жоизки, бухгалтерия ҳисботлари бухгалтерия аппарати, бошқа иқтисодий хизматлар ва корхона бўйлимлари, ҳамда ишлаб чиқариш бўлинмаларидағи кўп сонли ходимларнинг узоқ давом этган ва машаққатли меҳнатлари натижаси ҳисобланади. Ҳисоб ахборотлари ва улар асосида тузиладиган ҳисботларнинг ишончлилиги ва сифати дастлабки ҳисобнинг қандай ташкил этилганлигига, хужжатлаштириш интизомининг қанчалик мустаҳкамлигига ва умуман корхона ҳисоб сиёсатининг қай даражада малакали тузилганлигига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Бухгалтерлик амалиётини ўрганиш шуни кўрсатмоқдаки, айрим корхоналарда бухгалтерлар малакаси етишмаслиги оқибатида дастлабки хужжатларга ишлов бериш, гурухлаш ва бухгалтерия ҳисоби счёtlарида тўғри (ёки бутунлай) акс эттирасдан (асосан пул ва ҳисоб-китоб муомалалари), уларни девонхона папкаларида сақлаб қўйиш билан чекланилади. На-тижада, ҳисботларни тузишида кўплаб чалкашликлар, ноаниқ-ликлар, жорий ҳисоб маълумотлари ва ҳисбот кўрсаткичла-ридаги номувофиқликлар юзага келади. Агар бухгалтерлик ҳисобини ташкил этиш ва юритишга талаб даражасида эътибор қилинганида, бундай чалкашликлар пайдо бўлмас эди.

Шунинг учун бухгалтерлик ҳисобининг қай даражада ташкил этилганлиги ва юритилаётганлигини, бухгалтерларнинг малакаси ва интизомини, дастлабки хужжатларга ишлов берилиш сифати ва корхона молия-хўжалик фаолияти ҳамда унинг натижаларини акс эттирувчи бухгалтерлик ёзувларининг тўғрилигини аниqlамасдан, юқорида қайд этилган асосий вазифани ҳал этиш мумкин эмас.

Аудиторлик текширувлари ишлаб чиқариши режалаштириш ва ташкил этиш, корхонадаги тартиб, меҳнат ва технологик интизомни, товар-моддий заҳираларнинг омборлар ва бошқа сақлаш жойларидаги ҳисоби, мулкларнинг сақланиши, ҳисоб-китоблар ҳолати ва корхона молия-хўжалик фаолияти ҳамда унинг натижаларига сезиларли таъсир кўрсатадиган бошқа

кўплаб ҳолатларни қамраб олади. Шунинг учун аудиторлик ҳисоботида корхона молия-хўжалик фаолияти ва унинг натижаларига бевосита таъсир-кўрсатадиган, ҳамда ҳисоб маълумотлари ва ҳисбот кўрсаткичлари ишончлилигини пасайтиришига олиб келадиган, меҳнатни ва ишлаб чиқаришни ташкил этишдаги катта камчиликларни бартараф этишга қаратилган тавсиялар берилиши лозим.

Шунингдек, Ўзбекистондаги аудиторлик фаолияти олдида турган муҳим вазифалардан бири – хорижлик ҳамкорлар тан оладиган аудиторлик хулосаси бериш қобилиятига эга, сертармоқ ва профессионал даражадаги умуммиллий аудиторлик компаниялари ташкил этиш ҳисобланади/

2. Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш.

Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш аудит ўтказиш ва профессионал хизмат кўрсатиш чогида аудит стандартлари ва Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини тартибга соладиган бошқа меъёрий ҳужжатлар талабларига риоя қилинишини текшириш учун қўлланиладиган ташкилий тадбирлар, услублар ва амаллар тизимидан иборат.

Ҳар бир аудиторлик ташкилоти ишлар сифати устидан назорат ўрнатиш принциплари ва қоидалари, ҳамда уларни қўллаш амалларини ишлаб чиқишилари ва қабул қилишлари лозим. Бу аудит жараёнида умумқабул қилинган текширув стандартлари билан қарама-қаршиликлар вужудга келмаслиги учун зарур.

Аудиторлик фаолиятининг юқори сифати унинг дастлабки, жо-рий ва кейинги назорати таъминлаши лозим.

Дастлабки назорат аудиторлар ва аудиторлик ташкилотларини аттестациядан ўтказиш ва лицензиялаш босқичмда бажарилади.

Жорий назорат икки йўналишда амалга оширилади: алоҳида аудиторлик текширувларини назорат қилиш ва аудитнинг умумий назорат қилиш.

Алоҳида аудиторлик текширувларини назорат қилиш аудиторларнинг мустақиллиги, профессионаллиги ва компетентлигини таъминлашни; уларнинг ишларини жорий назорат қилишни; мижоз-корхоналар бухгалтерия ҳисобининг энг муаммоли масалаларини билиш; бажарилган ишларнинг стандартларга мос келишини, ҳужжатлаштиришнинг етарлилигини, аудит мақсадига эришилганликни текширишни назарда тутади.

Аудитнинг сифатини умумий назорат қилиш аудиторнинг маълум шахсий хусусиятларига (ҳалоллик, объективлик, муста-қиллик, профессионаллик, компетентлилик) аудиторлик гуруҳи аъзолари ўртасида ишларнинг асосли тақсимланганлигига; сифат стандартларига риоя қилиниши бўйича аудиторларнинг ишлари устидан назоратга; сифатни назорат қилиши сиёсати ва амалларининг самарадорлиги устидан назорат ўрнатишига асосланади.

Жорий назорат қуидаги шаклларда амалга оширилади: асосий аудиторнинг асистентлар ишлари устидан назорати, аудиторлик ташкилотининг аудиторлар ишлари устидан назорати, ва бошқалар.

Аудиторлик ташкилотининг аудиторлар ишлари устидан назорати, биринчидан, текширув ўтказиш дастурининг асосланганлигини муҳокама қилиш, иккинчидан, аудитнинг ташкилий-ахлоқий принциплариға қатъий риоя қилиш, учинчидан, асосий аудитор томонидан хулоса берилганидан сўнг аудиторлик ташкилотининг бош-қа аудитори томонидан мижоз-корхона ҳисботининг айрим кўрсаткичлари(ҳисоб бўлимлари)ни танлаб қайта текшириш ёрдамида амалга оширилади.

Аудиторлик ташкилоти ичида ишлар сифатини назорат қилиш-га талаблар ва муайян аудиторлик текшируви чогида ишнинг талаб даражасидалигини таъминлаш №5-«Аудитор ишининг сифатини на-зорат қилиш»номли АФМСда акс эттирилган. Унга мувофиқ аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қуидаги шаклларда амалга оширилади:

- Асосий аудиторнинг ўз ёрдамчилари ишларини назорат қилиши;
- Аудиторлик ташкилотининг аудитор иши устидан назорати;
- Ташқи назорат.

Асосий аудиторнинг ўз ёрдамчилари ишларини назорат қилиши. Асосий аудитор аудит ўтказиш жараёнида ёрдамчилар томонидан бажариладиган ишларни доимий равишда назорат қилиб ва йўналтириб туриши лозим.

Аудитор ёрдамчиси деганда професионаллик даражаси бўйича асосий аудитордан фарқ қиласидан ходим тушунилади.

Асосий аудиторнинг ёрдамчисидан фарқи, у аудитнинг бажарилиши учун тўлиқ жавобгардир.

Ёрдамчиларга иш топширилаётганида, улар жавобгарликлари ва бажаришлари лозим бўлган ишларнинг мақсадлари тўғрисида, хўжалик юритувчи субъект фаолияти ва аудиторлик амалларнинг моҳияти, ўтказиш вақти ва миқёсига таъсир кўрсатиши мумкин бўлган, ҳисоб ва аудитга оид муаммолар ҳақида тегишли тарзда тушунтиришлар берилиши лозим.

Аудиторлик ташкилотининг аудитор иши устидан назорати. Аудиторлик ташкилотининг аудитор иши устидан назорати қуи-дагилар воситасида амалга оширилади:

- Мижоз-корхонада аудит ўтказиш умумий режаси ва дастурининг асосланганлигини муҳокама қилиш ва текшириш;
- Ташкилий-ахлоқий аудиторлик принциплариға (хусусан, мижоз-корхонага професионал хизмат кўрсатган (маслаҳат берган ёки унинг бухгалтерлик ҳисобини йўлга қўйган) аудитор, яна ўша корхонани текширишга юборилмаслиги ва ш.ў.) қатъий риоя қилиниши;
- Асосий аудитор томонидан текширув ўтказилиб, аудиторлик хулосаси берилганидан сўнг аудиторлик ташкилотининг бошқа аудитори томонидан

мижоз-корхона ҳисоботининг ишончлилигини қайтадан, мижоз учун бепул, текширувдан ўтказиш.

Ташқи назорат амалдаги қонунчилик ва меъёрий хужжатларга мувофиқ давлат органлари томонидан амалга оширилади.

Аудитор ишлари сифатини назорат қилиш иккита асосий йўналишга эга:

- Айрим аудиторлик текширувларини назорат қилиш.
- Сифатни умумий назорат қилиш.

Айрим аудиторлик текширувларини назорат қилиш қуидаги тушунчаларни ўз ичига олади:

Ваколатларни бериш. Аудиторларнинг мустақиллигини, профессионаллигини ва компетентлилигини таъминлаш; аудиторлар учун зарур ҳисобланган фаолият эркинликларини таъминлаш; аудитнинг ёзма дастуридан фойдаланиши.

Назорат. Аудиторлар ишларининг жорий назоратини таъминлаш; тегишли тарзда (адекват) иш тутиш учун хўжалик юритувчи субъект бухгалтерлик ҳисобининг энг муаммоли масалаларини билиш.

Текшириш. Аудиторлар томонидан бажарилган барча ишларни, улар бажарилишининг стандартларга мувофиқлиги, хужжатларнинг етарлилиги ва аудиторлик текширувлар мақсадига эришишни таъминлаш учун текшириш.

Аудит сифатини умумий назорат қилиш қуидаги элементларнинг мавжудлигига таянади:

Мустақиллик. Коида ва амаллар барча поғоналар хизматчиларининг мустақиллиги сақланганлиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу талабни бажариши учун аудиторлик ташкилоти йилда бир марта ўз мижозларининг рўйхатини тарқати-ши ва ўз хизматчиларидан мустақиллик тўғрисидаги аризани имзолашларини талаб қилиши мумкин.

Хизматчиларга топшириқлар. Коида ва амаллар ишларнинг маҳсус тайёргарлик ва тажрибага эга шахслар томонидан бажарилиши ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу талабни бажариш учун аудиторлик ташкилоти муайян шахсларни аудит, бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисбот, солиқса тортиш ва консультация хизматлари каби соҳаларда аудиторлик ташкилотининг эксперти қилиб тайинлаши мумкин.

Назорат. Коида ва амаллар аудиторлик ташкилотининг жорий фаолияти унда ўрнатилган сифат стандартларига жавоб бериши ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Аудиторлик ташкилотининг назорат

амалларини ўрнатиши учун жавобгарлиги, аудит ўтказувчи, режалаштириш ва контракт бўйича муайян мажбуриятларни, бажарувчи муайян шахслар жавобгарлигидан алоҳида ажратилган. Ушбу назорат талабини бажариш учун аудиторлик ташкилоти барча иш ҳужжатларини, ҳисботларни талаб қилишлари ва уларни текшириш учун тегишли назорат қилувчи ва техник ходимларга тақдим қилиши мумкин.

Ишга ёллаш. Коида ва амаллар ишга ёлланган хизматчиларнинг малакали мутахассислар эканлиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу назорат талабини бажариш учун аудиторлик ташкилоти минимал малакавий талабларни ўрнатиши мумкин (масалан, бухгалтерия ёзувларини бухгалтерия ихтисослиги бўйича билим даражаси яхши, ўртacha ёки ўртacha бўлган коллеж битирувчиси юритиши мумкин).

Профессионаллик даражасини ошириш. Коида ва амаллар аудиторлик ташкилотининг хизматчилари ўз хизмат мажбуриятларини бажаришлари учун етарли билимларга эгалиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу талабларни бажариш учун аудиторлик ташкилоти профессионал таълимни давом эттириш ва ўз малакасини оширишни хохловчи хизматчиларга ёрдам кўрсатиш учун шароитлар яратиши мумкин.

Лавозимини кўтариш. Коида ва амаллар хизмати бўйича кўтарилаётган ходимларнинг янги лавозим эгаллашлари мумкин эканлиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу талабни бажариш учун ходимларни, улар томонидан ҳар гал мажбуриятларини бажарганларидан сўнг баҳолаш ва уларнинг лавозимини энг бўлмагандан йилда бир марта кўтаришга маслаҳат бериш зарур.

Мижозларнинг маъқуллиги ва улар билан муносабатларнинг давомийлиги. Коида ва амаллар аудиторлик ташкилоти раҳбарияти виждонини йўқотган хўжалик юритувчи субъект билан боғланиб қолмаслиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Аудиторлик ташкилотининг ушбу талабни бажариши учун бўлғуси мижоз билан иш олиб борган тафтишчи, банк ходими, юрист ва бошқа шахслардан маълумот олиниши керак.

Текшириб (назорат ўтказиб) туриш. Коидалар ва амаллар аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш самарали ўтказилаётганлиги ҳақида асосли ишончни таъминлашлари лозим. Ушбу талабни бажариш учун ҳар бир хизматчининг мажбуриятларини танлаш, ушбу мажбуриятларни бажариш билан боғлиқ бўлган, бошқа ҳамкорлар ёки хизматчилар томонидан ўтказилган бўлиши лозим. Маъмурий ишлар ва ходимлар юритадиган ишларни ҳам назорат асосида текширилиши зарур. Аудиторлик ташкилоти томонидан назорат қилиб туриш натижаларини ҳужжатлар билан тасдиқ-лайдиган тавсиялар билдирилиши керак. Ҳужжатлар шакли ва ҳажми аудиторлик ташкилотининг катта-кичиклиги, фаолият кўрса-тувчи бўлимлар сони, фаолият тавсифи ва бошқа омилларга боғлиқ.

Ҳамкор ёки ҳамкорлар, хўжалик юритувчи субъект ҳажмига кўра, мазкур аудиторлик ташкилотида амал қилаётган, сифат устидан назорат қилиш тизимининг самарадорлиги учун жавобгар бўлишлари лозим. Бундай назорат қоидалари ва амаллари, ушбу қоидалар ва амаллар билан хизматчиларни хабардор қилиш амалиёти ва мажбуриятларни тақсимлаш ўз вазифаларига олдингидай жавоб беради.

Назорат қоидалари ва амалларини белгилаш. Аудитор ишлари сифатини назорат қилиш қоидалари ва амалларининг тавсифи ва миқёслари қўйидаги шарт-шароитларга боғлиқ:

- Аудиторлик ташкилотининг ҳажмига;
- Аудиторлик ташкилоти хизматчилари ва функционал бўлинмаларининг мустақиллик даражасига;
- Амалий фаолият моҳиятига, унинг: очиқ акциядорлик жамиятлари аудити; ёпиқ акциядорлик жамиятлари аудити; бухгалтерия ҳисоби ва хўжалик фаолияти таҳлили соҳасидаги хизматлар; фойда солиғининг ҳажмини аниқлашга доир хизматлар; ўзаро аудит ўтказиш бўйича мажбуриятлар каби компонентларини эътиборга олган ҳолда;
- Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қоидалари ва амалларини ишлаб чиқиш ва қўллаш билан боғлиқ бўлган, олинган фойдага нисбатан харажатлар даражасига.

Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қоидалари ва амалларини ўрнатишида аудиторлик ташкилоти томонидан қўйи-дагилар амалга оширилиши зарур:

- Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қоидалари ва усулларини амалга ошириш бўйича малакали хизматчилар ўртасида вазифаларини тақсимлаш;
- Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қоидалари ва амалларини хизматчилар эътиборига етказиш;
- Қоидалар ва амаллар, уларни қўллаш услубларига ва хизматчиларга етказиш амалиётига олдингидай мос келиш-келмаслигини аниқлаш учун аудитор ишлари сифатини назорат қилиш тизимининг самарадорлигини текшириш.

Аудитор ишларининг сифатини назорат қилиш қоидалари ва амаллари ёзма шаклда ифодаланган бўлиши шарт эмас. Улар ходимларни ишга қабул қилишда оғзаки етказилиши ва аудиторлик ташкилотининг умумий мажлисида йилда бир марта такрорланиши мумкин.

Айни пайтда аудиторлик ташкилоти ўз қоидалари ва амаллари-ни ҳужжатлар билан мустаҳкамлаши тавсия қилинади. Ҳужжатлаштириш турлари ва ҳажми, энг аввало аудиторлик ташкилотининг ҳажми ва унинг фаолияти хусусиятига боғлиқ.

3. Аудитор ахлоқи (этикаси).

Аудитор этикаси (ахлоқи). Юзаки қараганда унчалик таниш ва одатий

бўлмаган сўз бирикмаси. Масалан, педагог ёки врач этикаси, одатда, ҳаммага таниш ва ҳеч кимни ҳайратлантируйдайди. Булар касб этикасининг турлари бўлиб, кишиларнинг касбий фаолиятларидан келиб чиқади ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг маънавий-аҳлоқий жиҳатларини тавсифлайди. Барча аҳлоқий талаблар умуминсоний негизга эга бўлишига қарамасдан, айрим касб турлари учун уларнинг ўзига хос аҳлоқий меъёрлари шаклланган. Бундай касб эгалари соҳани ҳам назарий, ҳам услубий, ҳам амалий жиҳатдан юксак профессионал даражада билишлари билан бирга, шаклланган, меъёрий-хуқуқий асосга эга аҳлоқий жиҳатлари билан ҳам бошқалардан ажралиб туради. Аудиторлик ҳам мана шундай мураккаб касблар қаторига киради.

Шу боисдан, мамлакатимизда «Ўзбекистон аудиторларининг касб этикаси кодекси» лойиҳаси ишлаб чиқилиб, профессионал давраларда муҳокама қилинаётганлиги айни муддао ҳисобланади. Чунки бундай чуқур билим, юксак маҳорат ва тажриба талаб қиласиган мураккаб касб ўзининг аҳлоқий меъёрларига ҳам эга бўлиши лозим.

Юқорида таъкидланганидек, врач этикаси, Гиппократ қасамёди бизга қадимдан таниш тушунчалар. Аудитор бажарадиган ишларни эса врач вазифалари билан қиёслаш мумкин. Фарқи шундаки, врач бажарадиган хайрли иш инсон организми билан боғлиқ бўлса, аудитор фаолияти «корхона организми» устида, унга аниқ «ташҳис» қўйиб, молиявий соғломлаштириш устида олиб борилади.

Лекин, айрим ҳолларда аудитордан «вазиятни тушуниш», «юз-хотир қилиш», «кўзни чирт юмиш» кабилар талаб қилинади. Бундай ҳолларда қандай йўл тутиш кераклиги «Ўзбекистон аудиторларининг касб этикаси кодекси» лойиҳасида баён этилган.

Кодекс лойиҳаси 18 та моддадан иборат бўлиб, аудиторлар олдига қўйиладиган аҳлоқий талаблар мазмуни ҳақида ушбу моддалар орқали тасаввурга эга бўлиш мумкин:

- 1-модда. Виждонлилик ва объективлик.
- 2-модда. Аҳлоқий низоларни ҳал этиш.
- 3-модда. Профессионал компетентлилик.
- 4-модда. Махфийлик.
- 5-модда. Солиқ амалиёти.
- 6-модда. Халқаро фаолият.
- 7-модда. Омма учун ахборотни тақдим этиш.
- 8-модда. Мустақиллик.
- 9-модда. Касбий лаёқатлилик ва аудитор бўлмаган шахслардан фойдаланишга боғлиқ мажбуриятлар.
- 10-модда. Шартнома бўйича ва комиссион тўловлар.
- 11-модда. Аудитор амалиётига мувофиқ келмайдиган фаолият.
- 12-модда. Бошқа аудиторлар билан муносабатлар. Янги ходимларни қабул қилиш.
- 13-модда. Реклама ва хизматларни таклиф қилиш.
- 14-модда. Манфаатлар низоси.

15-модда. Ҳамкасларни қўллаб-қувватлаш.

16-модда. Профессионал компетентлилик.

17-модда. Ахборотларни тақдим этиш.

18-модда. Интизомий чоралар.

Аудиторлик касбнинг ахлоқий меъёрлари унинг тарихий тараққиёти йўлида шаклланган: мустақиллик, компетентлилик (пухта билимга эгалик), ҳалоллик, вижданлилик, ҳаққонийлик ва маҳфийлик (сир сақлаш) каби халқаро принциплари негизида шаклланган. Ушбу принциплар мазкур лойиҳанинг юқорида келтирилган моддаларида ўз ифодасини топган. Шу боисдан, буларга батафсилроқ тўхталиб ўтамиз.

Лойиҳада малакали аудиторларнинг касбга оид ахлоқий меъёрлари мужассамлашган, аудиторлик ҳамжамияти муҳитида қарор топган ахлоқ одоб қадриятлари аниқланган. Умуминсоний ва касб этикаси меъёрларига аудиторлик ташкилотининг раҳбари, ҳар бир аудитори ва бошқа ходимлари қатъий риоя қилишлари зарур.

Аудитор учун энг юқори ахлоқий меъёр ҳар қандай вазиятда ҳам қонунни устун қўйиш, ишончга сазовор аниқ дилилларга асосланган аудиторлик хуносаси тузиш, йўл қўйилган хато-камчиликларни таҳлил қилиб, уларни тузатиш йўлларини аниқлаш, корхона молиявий аҳволини яхшилайдиган тавсиялар беришдан иборат. Бунинг учун аудиторнинг касб маҳорати виждан, ор-номус каби ахлоқий фазилатлар билан ҳам уйғунлашган бўлмоғи лозим.

Аудитор ҳамма вақт мустақил бўлиши керак. Бу принцип, агар аудиторлик ташкилоти ва мижоз-корхона ўртасидаги муносабатлар (молиявий, қариндош-уруғчилик ёки шахсий тобелик, бошқарув органлари ёки умумий лойиҳаларда қатнашиш, бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича олдиндан хизмат кўрсатиш ва ҳ.к.) аудиторлик фаолияти натижаларига таъсир кўрсатадиган бўлса, аудиторлик ташкилоти аудит ўтказиш ёки професионал хизмат кўрсатишдан воз кечиш лозимлигини билдиради.

Аудит ўтказиш ёки професионал хизмат кўрсатиш чоғида аудитор професионал компетентлиликка риоя қилиши зарур. Аудит ўтказиш ёки професионал хизмат кўрсатиш бўйича мажбурият олган аудитор мазкур соҳада ўзининг компетентлилигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Хусусан, ўз мажбуриятини вижданан бажариши, аудиторлик хизматларини кафолаттай олиши учун замонавий методикага асосланган ва барча амалдаги меъёрий ҳужжатлар қоидалари ҳисобга олинган, етарли даражадаги билим ва тажрибага эга бўлиши лозим.

Аудитор ўзининг билим ва тажрибаси етишмаган, ҳамда унинг малака сертификатига мос келмаган ҳолларда аудиторлик текширувлари ўтказмаслиги ва професионал хизматлар кўрсатмаслиги керак.

Аудиторлик ташкилоти мураккаб масалаларни ҳал қилишда аудиторга ёрдам бериш учун малакали эксперт-мутахассисларни жалб қилиши мумкин. Таъбир жоиз бўлса, Луқмони Ҳакимнинг ўғли Саронга айтган: «Билмаган нарсангда устозлик қилма» деган насиҳатини эслатишимиз ўринлидир.

Аудиторлар бухгалтерлик ҳисоби, солиққа тортиш, молиявий фаолият ва фуқаролик ҳуқуқи, аудитни ташкил этиш ва режалаштириш, қонунчилик, бухгалтерлик ҳисоби ва аудиторлик фаолиятининг миллий ва халқаро стандартлари, ҳамда нормалари соҳасидаги ўз профессионал билимларини доимо янгилаб боришлари лозим.

Аудит ўтказиш ёки профессионал хизмат кўрсатишида аудитор ҳалол бўлиши, барча вужудга келган вазиятлар ва реал фактларни шахсий довлатларга йўл қўймасдан, холисона ўрганиши, аудиторлик фаолиятининг халқаро ва миллий стандартлари талабларига риоя қилиши лозим. Агар у ҳалолликни рад этиб, тез бойлик орттириш мақсадида «имзосини сотиш» йўлига ўтиб олса, ўзининг касб маҳоратини йўқотади. Натижада, аудиторлик хизмати бозорида ўзига ўрин топа олмайди ва аудиторлик ҳамжамиятида беобруй бўлиб қолади.

Аудитор солиқ қонунчилигининг барча жиҳатларига қатъий риоя қилиши лозим. Солиққа тортиш бўйича профессионал хизмат кўрсатиш чоғида аудитор мижоз-корхона манфаатларини ҳимоя қиласди. Лекин у мижоз-корхона солиқни яшириш ва солиқ органини алдаш мақсадида ҳужжатларни қалбакилаштиришга йўл кўрсатмаслиги керак. Солиқ ҳисоб-китоблари ва тўланиши бўйича текширув жараёнида аниқланган барча хато-камчиликлар тўғрисида мижоз-корхона маъмуриятига билдириши зарур.

Аудитор текширув жараёнида олинган мижоз-корхона фаолияти тўғрисидаги барча ахборотларни, унинг билан алоқа тўхтатилган ёки давом этаётганлигидан қатъий назар, чекланмаган вақт давомида махфий сақлаши лозим. Аудитор ушбу ахборотларни ўз фойдаси учун ёки ҳар қандай учинчи томон фойдаси учун, ҳамда мижоз-корхона манфаатларига зид равища ишлатишга хақли эмас. Аудиторлик ташкилоти, аудитор ёрдамчилари ҳамда бошқа ходимлари махфий ахборотларнинг сақланиши учун жавобгар ҳисобланади.

Кўйидаги ҳолларда мижоз-корхоналарнинг махфий ахборотларини чоп этиш ва бошқа шаклда ошкор қилиш профессионал этикани бузиш ҳисобланмайди:

- Ўзбекистон Республикаси Аудиторлик Фаолияти Миллий стандартларига риоя қилишда;
- Судлашув жараёнларида аудиторларнинг профессионал манфаатларини ҳимоя қилишда;
- Ташкилот, иштирокчи ёки профессионал орган томонидан ўтказилган шарҳлар сифатининг мувофиқлигини текширишда;
- Ташкилот, иштирокчи ёки тартибга солувчи орган томонидан ўтказилган сўров ёки тергов жараёнида саволларга жавоб беришда.

Аудиторлик ташкилоти ўз профессионал хизматларининг шартшароитлари ва ҳақ тўлаш тартибини мижоз-корхона билан олдиндан келишиб, шартномада акс эттириши зарур. Аудиторлик хизматлари учун тўланадиган ҳақ кўрсатиладиган хизматларнинг ҳажми ва сифати билан аниқланиб, уларнинг мураккаблиги, аудиторларнинг малакаси, тажрибаси, профессионал обрўси ва масъулиятлилик даражасига боғлиқ. Аудиторлик

хизматларини реклама қилиш ҳалол, одоб доирасидан четга чиқмаган, мижозларни алдаш ва адаштириш эҳтимолидан узок бўлиши лозим.

Аудиторлар ҳамкаслари билан яхши муносабатда бўлишлари, улар билан аудиторлик тажрибаларини алмашишлари, улар фаолиятини асоссиз танқид қилмасликлари лозим. Ҳамкасларининг камчиликларини кўрсатиш факат дўстона ва самимий тарзда бўлиши керак.

Юқорида кўрсатилган аҳлоқ меъёrlарига риоя қилиш аудиторларнинг юқори аҳлоқи ва профессионал масъулиятлари жамоатчилик фикрида ушбу касбга ҳурмат ва ишончни сақлашнинг объектив зарурлиги билан кафолатланади.

Халқаро амалиётда «Аудиторларнинг касб аҳлоқи Кодекси» вақти-вақти билан янгиланиб, айрим қоидалари янги таҳрирда тасдиқланмоқда, уларга янги тушунтиришлар ва изоҳлар бериб борилмоқда.

Бизнинг фикримизча, «Ўзбекистон аудиторларининг касбий аҳлоқ кодекси» лойиҳаси ҳам профессионал доираларда чуқур муҳокама қилиниб, миллий қадриятларга асосланган ҳолда ўзгартириш ва қўшимчалар билан қабул қилинса ва ўзбек тилида чоп этилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Хулоса ва таклифлар

Аудиторлик текширувини сифатсиз ўтказганлик ёки лозим даражада ўтказмаганлик оқибатида хўжалик юритувчи субъектга ва (ёки) аудиторлик текширувининг буюртмачисига етказилган зарар, шу жумладан бой берилган фойда, қонун хужжатларида белгиланган тартибда қопланиши шарт. [3]

Шунингдек, аудиторлик ташкилотининг жавобгарлиги Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодекси 336 моддасига мувофиқ икки тарафлама шартномани бажармаслик оқибати-да ҳам вужудга келади. Унда кўрсатилишича: агар икки тарафлама шартномада бир тараф ўзи жавобгар бўлган вазият туфайли уни бажариши мумкин бўлмай қолса, иккинчи тараф, башарти қонунда ёки шартномада бошқача тартиб назарда тутилган бўлмаса, шартномадан воз кечишга ва шартноманинг бажарилмаслиги туфайли етказилган зарарни ундириб олишга ҳақли.

Аудиторлик ташкилотлари мажбурий ва ташабbus тарзидаги (ихтиёрий) аудиторлик текширувларидан ташқари, Ўзбекистон Республикаси «Аудиторлик фаолияти тўғрисида»ги қонуни ва N 90-«Аудиторлик ташкилотларининг профессионал хизматлари» номли аудиторлик фаолияти миллий стандарти(АФМС)да кўрсатилган, исталган профессионал хизматларни кўрсатишлари мумкин. Бундай хизматларга қуйидаги-лар

киради:

- а) бухгалтерия ҳисобини йўлга қўйиш, қайта тиклаш ва юритиш
- б) молиявий ҳисботни тузиш;
- в) миллий молиявий ҳисботни бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартларига ўтказиш;
- г) хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш;
- д) бухгалтерия ҳисоби, солик солиш, режалаштириш, менеджмент ва молия-хўжалик фаолиятининг бошқа масалалари юзасидан консалтинг хизмати;
- е) соликлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича ҳисоб-китоблар ва декларацияларни тузиш;
- ж) аудиторлик ташкилотлари аудиторлик фаолиятининг миллий стандартларида назарда тутилган бошқа профессионал хизматларни ҳам кўрсатишлари мумкин. [3]

Ушбу келтирилган профессионал хизматлар рўйхати кенгайтирилиши ва тўлдирилиши мумкин, аммо ҳозирги кўринишда ҳам аудиторлик ташкилотлари томонидан таклиф қилинадиган хизматларнинг қанчалик хилма-хил эканлигини кўрсатмоқда.

Аудиторлик ташкилоти юқори сифатли профессионал хизмат кўрсатишга эришиши учун ўз фаолиятини шундай ташкил этиши керак-ки, унинг иш бажариш ёки хизмат кўрсатишда қатнашаётган ходимлари қуидаги талабларга жавоб бериши лозим:

- ҳалоллик ва ҳаққонийлик;
- профессионал компетентлилик ва зарур тажриба ҳамда малакага эгалик;
- профессионал ахлоқ нормаларига риоя қилиш ва белгиланган стандартлар (шу жумладан корхонадаги ҳам) талабларини бажариш;
- ўз профессионал мажбуриятларини бажариш чоғида ходимларга маълум бўлган ахборотларни маҳфий (сир) тутиш принципига риоя қилиш ва ҳоказо.

Аудиторлик ташкилотлари ҳукуқларида мижоз-корхона раҳбарияти шартнома асосида профессионал хизматлар кўрсатаётган аудиторлар фаолияти устидан жорий назорат ўрнатиши ва кўрсатиладиган хизматлар сифатига таъсир этувчи муаммолар юзага келганда уларга маълум қилиши мумкин. Таъкидлаш, жоизки одатда буюртмачи аудиторлик ташкилотига мурожат қилганида битта эмас, балки бир неча хизматни олишни ҳоҳлайди. Шунинг учун айрим хизмат турларини алоҳида кўриб чиқишимиз мумкин. Бу ҳолатлар албатта аудиторлик фаолиятини вазифаларини бажаришда аудиторлик ташкилотлари ҳукуқлари ва мажбуриятларини мустахкамлигини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2002.
2. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисининг Қарори. «2008 йилда Республикан ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг энг муҳим устувор вазифалари тўғрисида». 2009 йил 13 февраль.
4. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси: Рсмий нашр- Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.-Т.: «Адолат »,2008 й.-692 б.
5. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия хисоби тўғрисида”ги Қонуни - Тошкент 1996 й. 30 август.
6. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май.
7. Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги 215-сон Қарорига 2-илова «Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида» Низом.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарорига илова «Аудиторлик ташкилотлари тўғрисида» Низом.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарори - «Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда улар кўрсатаётган хизматлар сифати учун жавобгарликни ошириш тўғрисида».
10. Аудит, Дарслик. 1 жилд. М.М.Туложоджаева, Ш.И.Илхомов, К.Б.Ахмаджонов ва бошқалар.Ўз.Р. Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодиёт университети.-Тошкент: NORMA/ 2008/-320 б.
11. Аудит, Дарслик. 11 жилд. М.М.Туложоджаева, Ш.И.Илхомов, К.Б.Ахмаджонов ва бошқалар.Ўз.Р. Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги, Тошкент давлат иқтисодиёт университети.-Тошкент: NORMA/ 2008/-320 б.
12. Бычкова С.М. Аудит: ситуации, примеры, тесты. - М.: Финансы и статистика, 1999.
13. Василевич И.П. Сборник задач по аудиту. -М.: «ИНФРА-М», 1999.
14. Дўсмуратов Р.Д. Аудит асослари.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2003.-612 с.
15. Do'smuratov R.D.Audit. O'quv qo'llanma (I qism). / R.D. Do'smuratov, Sh. Fayziyev. - Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. - 178 с
16. Do'stmuratov R.D. Audit. O'quv qo'llanma. (II qism)./ R.D. Do'stmuratov, Sh. Fayziyev. - Т.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008. - 256 с
17. Аренс А., Лоббек Д.Ж. Аудит. Пер. с англ. под. ред. проф. Я.В. Соколова, - М.: Финансы и статистика, 1995.
18. -Moliya. 2006. – 200 с.
19. Файзиев Ш. «Аудит» фанидан курс иши ёзиш, расмийлаштириш ҳамда ҳимоя қилиш: Услубий қўлланма. – Т.: ТМИ. 2006. – 26 б. .
20. Файзиев Ш., Дўстмуратов Р. Инвестициялар аудити ва баҳолаш: Ўқув қўлланма. – Т.: ТМИ. 2006. – 110 б. .
21. Маматов З., Нарбеков Д. Аудит асослари. – Т.: ТМИ. 2007. – 140 б.
22. Аудитнинг халқаро стандартларини кодификациялаштириш. – Т., 2006. – 206 б.
23. Каримов А., Исломов Ф., Авлоқулов А. Халқаро аудит тизими. – Т.: Iqtisod-moliya. 2007. – 156 б.
24. Дўстмуратов Р.Д. Аудит асослари. – Т.: Ўзбекистан миллий энциклопедияси. 2003. – 612 б.
25. Маматов З.Т., Норбеков Д.Э., Шакаров К.А. Аудит. – Т.: Тошкент Ислом университети нашриёти. 2002. – 280 б.
- 26 . Ҳамдамов К. Аудит иқтисоди. – Т.: ТМИ. 2005. – 251 б.